

Dr hab. Rafał Matyja, prof. UEK
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej
Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej

***Recenzja osiągnięcia naukowego oraz dorobku naukowego dr Arkadiusza
Lewandowskiego w związku z jego wnioskiem
o nadanie stopnia doktora habilitowanego***

Niniejsza recenzja została przygotowana jako element procesu habilitacyjnego dr Arkadiusza Lewandowskiego. Zgodnie z regulacjami art. 219 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce poddaje ona ocenie osiągnięcia naukowe stanowiące znaczny wkład w rozwój określonej dyscypliny, w tym przypadku cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych opublikowanych w czasopismach naukowych lub w recenzowanych materiałach z konferencji międzynarodowych, które w roku opublikowania artykułu w ostatecznej formie były ujęte w wykazie sporządzonym zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 267 ust. 2 pkt 2 lit. b.

Dla podjęcia takiej oceny niezbędne jest krótkie przedstawienie rozwoju naukowego, a następnie ocenie zostanie poddane główne osiągnięcie naukowe oraz – w skrótovej formie - pozostałe publikacje składające się na dorobek naukowy Arkadiusza Lewandowskiego po uzyskaniu stopnia naukowego doktora. Wnioski dotyczące postępowania habilitacyjnego zawiera zamykająca recenzję konkluzja.

Rozwój naukowy

Zainteresowania badawcze Wnioskodawcy koncentrują się od dawna na problematyce funkcjonowania ugrupowań politycznych w Polsce, z wyraźną preferencją badawczą obejmującą nurt centroprawicowy, począwszy od Akcji Wyborczej Solidarność i tworzących ją podmiotów, aż po główne ugrupowania polskiej sceny politycznej po roku 2005: Platformę Obywatelską, Prawo i Sprawiedliwość, a także ruch Kukiz'15. Uzyskany w czerwcu 2013 roku stopień naukowy doktora nauk społecznych w zakresie nauk o polityce zamykał okres badań zwieńczony publikacją – opartej na pracy doktorskiej – monografią *Akcja Wyborcza Solidarność. Centroprawica w poszukiwaniu modelu współpracy* (Wydawnictwo Naukowe PWSZ w Płocku, Płock 2016).

Praca ta miała charakter nie tylko samodzielny, ale wręcz pionierski, a w konsekwencji stanowiła ważny wkład Autora w badania naukowe nad partiami politycznymi i ich reprezentacjami parlamentarnymi. Autor użył licznych narzędzi – od analizy tekstów programowych po rekonstrukcję wydarzeń na podstawie doniesień prasowych, by ukazać wieloaspektowy fenomen funkcjonowania tej formacji i jej rządów.

Po roku 2015 głównym przedmiotem zainteresowań doktora Arkadiusza Lewandowskiego stało się zjawisko populizmu, zarówno w perspektywie analiz teoretycznych, jak i wielowątkowych i zróżnicowanych metodologicznie badań nad jego polskim przejawem – jakim jest Prawo i Sprawiedliwość. Autor, koncentrując się na głównym przedmiocie badań, nie zaniechał innych zainteresowań, co widzimy dzięki publikacjom dotyczącym tematyce samorządu terytorialnego, innych partii politycznych, czy oryginalnie rozumianych zagadnień bezpieczeństwa.

Podjęta tematyka – mająca ostatecznie wyraz w formie przedstawionego do oceny cyklu publikacji – stanowi trudne intelektualnie wyzwanie badawcze, związane z faktem, że jest przedmiotem silnie spolaryzowanej dyskusji politycznej i publicystycznej. Autorowi udało się uzyskać dystans pozwalający na zachowanie naukowego charakteru wypowiedzi i skupienie się na wyjaśnianiu, a nie na ocenianiu badanych zjawisk.

Wniosek zawiera udokumentowany przegląd aktywności naukowej i badawczej doktora Arkadiusza Lewandowskiego, w tym uczestnictwa w konferencjach, w większości wypadków z wygłoszonymi referatami, badaniach projektowych, w tym w grantach NCN. We wniosku znajdujemy też obszerny spis aktywności dydaktycznej prowadzonej w czterech uczelniach (Wyższej Szkole Bankowej w Toruniu, PWSZ w Płocku przekształconej w Mazowiecką Uczelnię Publiczną oraz Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy i Akademii Nauk Stosowanych we Włocławku). Autoreferat zawiera też informację o pełnionych przez A. Lewandowskiego funkcjach organizacyjnych na uczelniach (m.in. kierownika zakładu, prodziekana, dyrektora wydawnictwa uczelnianego) oraz w strukturach Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych (prezesa zarządu oddziału).

Powyższe informacje, podobnie jak bogaty spis dotyczący uczestnictwa w konferencjach naukowych, zaangażowania w redagowanie monografii i lokalną aktywność naukową składają się na obraz pełnowymiarowej aktywności naukowej i organizacyjnej Wnioskodawcy.

Wskazane osiągnięcie naukowe

Na wskazane osiągnięcie naukowe składa się czternaście powiązanych tematycznie tekstów zatytułowanych *Kryzys demokracji liberalnej w Polsce jako środowisko populistycznej polityki Prawa i Sprawiedliwości*. Teksty te z jednym wyjątkiem – rozdziału z monografii, który nie mieści się w ustawowych ramach zawartych w przywołanych wyżej przepisach -

pochodzą z recenzowanych krajowych i zagranicznych czasopism naukowych. Obejmują one dwie części określone jako :

- I. *Populistyczna polityka a kryzys demokracji liberalnej. Założenia teoretyczne.*
- II. *Populistyczna polityka na przykładzie Prawa i Sprawiedliwości.*

Pierwszą część stanowi osiem tekstów omawiających zjawisko polityki populistycznej w ujęciu obejmującym świat zachodnich demokracji liberalnych. Stanowią one istotny kontekst ujętego w części drugiej studium przypadku – jakim jest polityka i rządy Prawa i Sprawiedliwości. Przedstawiony materiał jest spójny i kompletny tak dalece, iż mógłby stanowić podstawę monografii, a powodem, który w pełni tłumaczy fakt, iż Autor nie zdecydował się na jej przygotowanie może być niepewność, czy opisywane rządy PiS zakończą się jesienią 2023, czy też partia ta uzyska mandat do sprawowania rządów przez kolejną, trzecią, kadencję. Wydaje się, że wiedza, jaką posiadamy obecnie powinna skłaniać Autora do przygotowania publikacji opartej na przedstawionych wynikach badań.

Artykuły zebrane przez Autora w części pierwszej pozwalają na lepsze zrozumienie kryteriów analizy zjawiska populistycznej polityki PiS. Teksty te przedstawiają zarówno stan współczesnej debaty o populizmie (*Endogenne źródła kryzysu demokracji liberalnej jako przedmiot badań* opublikowane na łamach „Horyzontów Polityki” oraz *Uwarunkowania politycznej kontestacji w perspektywie studiów nad kryzysem demokracji liberalnej* opublikowane na łamach pisma „Teoria Polityki”). Oba teksty zostały opublikowane już w latach dwudziestych i stanowią z pewnością wyraz dojrzałej perspektywy badawczej.

W pierwszym z nich Autor próbuje ustalić argumenty przemawiające na rzecz diagnozy kryzysu liberalnej demokracji, a także to, jakie procesy i zjawiska można uznać za źródła ich kryzysu. Podkreśla przy tym, iż krytyczna perspektywa badań nad tymi zagadnieniami „nadal pozostaje stanowiskiem demokratycznym” (s. 90). Ukazuje istotny dylemat demokracji, w której może dochodzić do dwóch „wypaczeń” – respektowania głosu większości z pogwałceniem dla praw mniejszości lub do lekceważenia opinii większości w imię dobra mniejszości, w skrajnym przypadku elit społecznych i ekonomicznych. Zjawiska kryzysowe wzmacniane są przy tym przez nowe formy komunikacji społecznej (media społecznościowe), spadki tempa wzrostu gospodarczego, kwestie narodowe i etniczne.

Drugi z artykułów analizuje przede wszystkim przesłanki zwrotu populistycznego ze szczególnym uwzględnieniem omówionego wyżej kryzysu demokracji liberalnej, w tym proces „elitaryzacji i technokratyzacji polityki, który jednocześnie powodował poczucie coraz większej marginalizacji obywateli” (s. 105). Zjawisko kontestowania porządków demokratycznych i liberalnych ma zdaniem A. Lewandowskiego tło ekonomiczne, jakim są skutki „wpływu neoliberalnej hegemonii na kwestie gospodarcze” (s. 111) i kulturowe, związane z przejściem od „homogenicznych narodów” do „heterogenicznych wspólnot politycznych” (s. 113). Ta druga okoliczność pasuje jednak głównie do krajów, które

zachowały taki homogeniczny charakter do końca wieku XX, a zatem leżących głównie w postkomunistycznej Europie Środkowej, a w znacznie mniejszym stopniu do różnicujących się znacznie wcześniej - etnicznie, religijnie i rasowo - krajów takich jak Wielka Brytania, Francja czy Niemcy. Uzupełnieniem tych tekstów – napisanym zresztą prostszym i bardziej precyzyjnym językiem – jest recenzja książki Rogera Eatwella i Matthew Goodwina *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, opublikowana w czasopiśmie „Świat Idei i Polityki”. Do ustaleń Autora zawartych w tych trzech tekstach powrócę jeszcze w konkluzji tej części recenzji, po przeprowadzeniu analizy tekstów poświęconych specyficie krajów postkomunistycznych, a w szczególności źródłom polskiego populizmu i charakterystyce jego politycznej manifestacji, jakim jest Prawo i Sprawiedliwość.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na istotny element prezentowanej przez A. Lewandowskiego koncepcji – opisany wspólnie z Marcinem Polakowskim w tekście *Post-communist populism in Poland: the case of the Law and Justice party* – jakim jest zasób związany z najnowszą historią Europ Środkowej i Polski. Autorzy podejmują w nim próbę skonstruowania szerszego modelu postkomunistycznego populizmu, ilustrowanego przykładem Prawa i Sprawiedliwości. Sam pomysł jest o tyle ciekawy, że mimo wielu podobieństw – polityka populistyczna w krajach postkomunistycznych wydaje się mieć cechy specyficzne. Wiążą się one po pierwsze z doświadczeniem transformacji jako istotnym zasobem populizmu, a także specyficznym modelem elityzmu, w krajach, w których transformację postrzegano jako proces naśladowania wzorów demokracji zachodnich, wprowadzanych przy udziale instytucji kontrolujących ich przebieg. Elity pełniły w nim podwójną rolę – reprezentantów społeczeństwa, ale też ekspertów od jego modernizacji i okcydentalizacji. Autorzy wskazują też na rolę procesu transformacji w dokonaniu nowej stratyfikacji społecznej i ekonomicznej. Dodatkowym elementem budującym środkowoeuropejski kontekst populizmu jest poczucie zagrożeń, jakie transformacja stanowiła dla tożsamości narodowych. Warto dodać do argumentów zgromadzonych przez Autorów fakt, iż blok sowiecki w zasadzie utrzymywał społeczeństwa poszczególnych krajów w stanie daleko posuniętej izolacji, nie tylko od zachodniej części Europy, ale także od innych państw podległych kontroli Moskwy.

Zaproponowany przez autorów model odchodzi od traktowania populizmu jako ideologii, odwołując się do pojęcia mikroideologii, korzystającej z elementów różnych tradycji politycznych i nie aspirujących do przedstawienia spójnego opisu świata i polityki. Niestety, z tekstu nie dowiemy się, czy model ten można zastosować – nawet na prawach hipotezy – do innych partii krajów Środkowej Europy.

W znacznie większym stopniu koncepcje prezentowane przez dr. Lewandowskiego możemy poznać z lektury tekstów poświęconych specyficie Europie Środkowej i Wschodniej, w szczególności z opublikowanego na łamach pisma „Polityka i Społeczeństwo” tekstu

Polityczna imitacja jako źródło współczesnej kontrrewolucji w postkomunistycznej Europie próba ujęcia teoriopolitycznego.

Tekst ten – odwołując się głównie do tez Iwana Krastewa i Stephena Holmesa, zawartych w głośnej książce „Światło, które zgasło” – prezentuje interesującą tezę, dotyczącą innych niż powszechnie wskazywane, źródeł populizmu. Transformacja w tej wizji nie jest tylko ekonomicznym wstrząsem inspirowanym ideami neoliberalizmu, ale procesem, który budzi sprzeciw ze względu na jej cechy, takie jak: uznanie moralnej wyższości naśladowanych, wyeliminowanie alternatyw wobec ścieżki opartej na naśladownictwie, narzucenie bezwarunkowych kryteriów, których realizacja jest nadzorowana przez przedstawicieli krajów naśladowanych (*Polityczna imitacja*, s. 100-101).

Zwracając uwagę na istotne znaczenie jednoczesności postkomunistycznej transformacji i przemian globalnego kapitalizmu, Autor w istocie wraca do tez stawianych na początku stulecia przez Jadwigę Staniszkis (*Postkomunizm. Próba opisu*, 2001; *Władza globalizacji*, 2003), której tekstów w przypisach i bibliografii nie przywołuje. Uwaga ta nie ogranicza się do prostego stwierdzenia braku bibliograficznego, ale jest istotna także ze względu na fakt, że istnieje wiele faktów, wskazujących na oddziaływanie tekstów i wypowiedzi publicznych Jadwigi Staniszkis na myśl polityczną Prawa i Sprawiedliwości w początkowym okresie działania tego ugrupowania, a także na diagnozy polityczne formułowane przez Jarosława Kaczyńskiego czy Ludwika Dorna.

Niemniej jednak wskazanie tego istotnego czynnika, jakim jest imitacyjny charakter transformacji, obecne także w innych tekstach (*Imitacja, deprywacja, kontrrewolucja... W poszukiwaniu nieoczywistych źródeł wojny plemion*, „Dyskurs i Dialog” 2021) prowadzi Autora do ustaleń dobrze podsumowanych w autoreferacie, gdy stwierdza on, iż „zasobem populistycznej polityki jest sam przebieg transformacji i procesy, jakie ona generowała, a których emanacją stał się podział czy wręcz strukturalny konflikt obecny w polityce pomiędzy liberalno-kapitalistycznymi, kosmopolitycznymi i eurofilskimi „zwycięzcami” i „finansowo-nacjonalistycznymi”, kulturowo monistycznymi i eurosceptycznymi „przegranymi” (s. 19).

Co ciekawe – innym wskazanym przez Autora „zasobem” populistycznej polityki stał się – obok doświadczenia transformacji i jego pochodnych – kryzys migracyjny. Ten definiuje A. Lewandowski jako element istotny dla narodowego populizmu (*Zagrożona tożsamość jako element narodowego populizmu. Przypadek politycznego stylu Prawa i Sprawiedliwości*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2022), pokazując przy tym iż sposób opisywania tego kryzysu w narracji populistycznej łączy aspekty ekonomiczne z kulturowymi. Pozwala zarazem odwołać się do istotnej cechy populistycznej polityki jaką jest uznanie przeciwników jako czynnika obcego wobec wspólnoty narodowej, jej tożsamości i żywotnych interesów. Z tego punktu widzenia w całym przedstawionym dorobku Autora bardzo brakuje analizy treści propagandy stosowanej przez TVP, stanowiącej radykalną wersję przekazu politycznego PiS.

W tym miejscu warto podkreślić, że prace oparte są na szerokim i różnorodnym materiale źródłowym. Paradoksalnie najbardziej oczywisty – jakim są programy partyjne analizowane m.in. w tekście *Elites vs. the People: Populism in the Political Thought of Law and Justice* opublikowanym na łamach rocznika UMCS, okazuje się mniej oddawać przekaz polityczny tej partii niż teksty oparte na wypowiedziach jej liderów (*Subiektywna deprywacja jako determinanta działań Prawa i Sprawiedliwości. Przypadek programu Polski Ład*, „Polityka i Społeczeństwo” 2022). Różnica może mieć swoje źródło także w tym, że pierwszy tekst przedstawia długą ewolucję programu, a drugi – koncentruje się na jednym, stosunkowo krótkotrwałym projekcie politycznym. Tekstem łączącym różne źródła, a zarazem dość pogłębionym gdy chodzi o analizę ewolucji idei bezpieczeństwa politycznego, jest wspomniany już tekst o *Zagrożonej tożsamości*.

W tym miejscu warto jednak sformułować kilka istotnych zastrzeżeń, mających odniesienie tak do metodologii, jak i możliwości szerszej oceny polityki Prawa i Sprawiedliwości – czy szerzej jakiegokolwiek formacji znajdującej się u władzy. W zebranych przez Autora tekstach nie znajdujemy bowiem oceny treści rządzenia, analizy podejmowanych decyzji, specyfiki rządów – a nie jedynie opis narracji je uzasadniającej. Brakuje np. odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu polemika z rządami o orientacji liberalnej, czy z dorobkiem transformacji przełożyła się na decyzje ustawodawcze czy finansowe (choćby takie jak program 500 plus, podwyższenie minimalnego wynagrodzenia, inne podejście do długu publicznego), jak można w kontekście ustaleń Autora interpretować zmiany w wymiarze sprawiedliwości czy w relacjach rząd – samorządy. Zastrzeżenie to nie oznacza, iż w obszarach tych można znaleźć argumenty przeczące tezom Autora, a może nawet przeciwnie – znalazłoby się w tym obszarze sporo potwierdzeń.

Po drugie, o ile jasna i dobrze wyjaśniona jest specyfika potransformacyjnego populizmu w krajach postkomunistycznych, o tyle nie jest jasne jak Autor ocenia różnice strategii głównych środkowoeuropejskich ugrupowań o tej orientacji: nie tylko Fidesz Viktora Orbana, ale także ANO Andreja Babisa czy partii populistów słowackich. Wydaje się, że różnice między tymi strategiami mogłyby sporo powiedzieć o zasadności tezy o postkomunistycznej transformacji jako o zasobie populistycznej polityki, ale także o skali w jakiej pozwala ona na interpretację tego zjawiska. Wydaje się, że właśnie w tym obszarze najciekawsze byłoby dokonanie oceny czynnika narodowego i antyunijnego w tych strategiach.

Wreszcie, trzecia wątpliwość wiąże się z bardzo skromną obecnością dwóch innych czynników uznawanych za cechy istotne programu PiS: stosunku do hierarchii kościelnej i jej oczekiwań wobec struktur państwa i regulacji prawnych oraz znaczenia podziału (rozłamu) centrum-peryferie w kształtowaniu tożsamości partii Jarosława Kaczyńskiego. O ile ten drugi czynnik jakoś wpisuje się w wątek krytyki elit, z natury wielkomiejskich, o tyle drugi – nie ma takich konotacji, zwłaszcza, że trudno uznać struktury kościelne za przegranego polskiej transformacji. Sprawa nie da się też sprowadzić do kwestii tożsamości narodowej, a na tle

populistów europejskich, ostentacyjny katolicyzm PiS wydaje się być raczej wyjątkiem niż regułą.

Analizując przedstawiony materiał nie mamy też jasności, jak A. Lewandowski postrzega ewolucję Prawa i Sprawiedliwości czy szerzej – także konstytuującego ją wcześniejszego Porozumienia Centrum. Nie jest jasne, na ile nabieranie populistycznego charakteru jest zmianą stanowiska partii mainstreamowej w latach 90, a na ile radykalizacją partii kontestującej ówczesne porządki polityczne. Byłoby to szczególnie istotne dla wprowadzenia rozróżnienia – o ile badanie to potwierdzi – między praktyką polityczną rządów PiS w latach 2005-2007, a tą po roku 2015. Istotna różnica może polegać na polityce w obszarze społeczno-ekonomicznym. W tekście *Subiektywna deprywacja jako determinanta działań Prawa i Sprawiedliwości* Autor dokonuje analizy istotnej przesłanki różnicującej obie epoki: jest nią uczynienie źródłem polityki subiektywnej deprywacji, polegającej na niezaspokojonych aspiracjach i oczekiwaniach części społeczeństwa. Stała się ona podstawą zarówno polityki społecznej PiS – wyrażającej się w priorytetowym potraktowaniu programu 500+, jak i jego polityki ekonomicznej, zwracającej uwagę na sytuację osób najgorzej traktowanych na rynku pracy. Prezentowany tekst wskazuje dobrze kierunek dalszych badań, zwłaszcza pokazujący dalszą ewolucję programu i działań analizowanego ugrupowania.

Dobrym przykładem pokrewnych badań nad poszczególnymi politykami jest porównanie treści dorocznych informacji prezentowanych przez ministrów spraw zagranicznych w rządach PiS oraz koalicji PO-PSL w latach 2012-2019 we wspólnym z Patrykiem Tomaszewskim artykule *Koncepcje rozwoju integracji europejskiej na podstawie informacji ministrów spraw zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej (2012-2019)* zamieszczonym na łamach „Przeglądu Sejmowego”. Różnice dotyczą przede wszystkim silnego akcentowania przez ministrów rządów tworzonych przez PiS idei państwa narodowego oraz potrzeby „emancypacji w odniesieniu do polityk UE” (s. 74) i liczniejszych elementów realizmu w stosunkach międzynarodowych. Ministrowie wywodzący się z Platformy Obywatelskiej „z większym zaufaniem odnoszą się do współzależności państw i koncepcji poszerzania pól integracji europejskiej” (s. 74), a zarazem reprezentują stanowisko bliższe liberalnej wizji stosunków międzynarodowych. Zaletą tego tekstu jest też szczegółowa identyfikacja różnic i dostrzeżenie przez Autorów wagi polityki obronnej i energetycznej jako istotnego obszaru analizy wystąpień szefów dyplomacji.

Szkoda, że studia te nie układają się w szerszy zarys polityki rządów z lat 2015-2023. Wprawdzie na stronie 25 autoreferatu zostały wymienione „główne cechy populistycznej polityki PiS”, ale wobec tego katalogu można wysunąć trzy zastrzeżenia. Po pierwsze, stanowi on raczej zapis retoryki politycznej niż polityki. Analizą działań rządu i zmian legislacyjnych wprowadzanych przez większość związaną z PiS Autor nie zajmuje się ani w swoich tekstach, ani w autoreferacie. Po drugie, spis prezentuje raczej systematyzację wybranych wątków niż opis cech i obszarów polityki PiS. Gdy chodzi o cechy, spis nie obejmuje m.in.:

- natury relacji między partią a rządem, a także partią a kierownictwem klubu parlamentarnego,
- trybu pracy parlamentu, wprowadzania projektów rządowych jako poselskich, omijania procedur konsultacji, przyspieszonego trybu legislacji,
- sposobu wykorzystania wpływu na media publiczne i treści ich przekazu,
- mechanizmów kontroli w stosunku do instytucji władzy sądowniczej,
- relacji między rządem a samorządem terytorialnym.

W zestawieniu tym brakuje też istotnych dla polityki PiS obszarów takich jak: regulacje dotyczące praw człowieka oraz kwestii światopoglądowych i obyczajowych, polityki oświatowej – w tym likwidacji gimnazjów, podjętych reform szkolnictwa wyższego czy polityki przemysłowej.

Po trzecie wreszcie, nie jest jasne, jaki był ustrojowy wymiar dwóch kadencji rządów PiS i w jakim stopniu wpłynął on na opisywane przez A. Lewandowskiego zjawisko kryzysu demokracji liberalnej. Byłoby to szczególnie ważne z punktu widzenia pytania o to, w jakim stopniu populizm może spełniać swoje obietnice. Zwłaszcza te, które dotyczą wprost krytyki wad demokracji liberalnej. Podjęty w tekście *Elites vs. the People: Populism in the Political Thought of Law and Justice* wątek krytyki jej elitaryzmu mógłby odpowiadać na pytanie, czy możliwe jest inne niż czysto negatywne odniesienie się do tej wady. Zwłaszcza, że twórcy i główni politycy PiS – by wymienić choćby Jarosława i Lecha Kaczyńskiego, Mateusza Morawieckiego, Piotra Glińskiego czy Jarosława Gowina, byli eksponowanymi członkami elit politycznych, gospodarczych i intelektualnych Trzeciej Rzeczypospolitej.

Do pełni obrazu brakuje pewnych, podnoszonych w tekstach opisujących politykę PiS aspektów, takich jak znaczenie interpretacji katastrofy smoleńskiej, wpływ polityki gospodarczej rządów Tuska, czy wreszcie ewolucja stanowiska hierarchii kościelnej i środowisk katolickich. Nawet jeżeli – jak można wnioskować z tekstów – Autor uważa te zjawiska za mniej znaczące niż opisany kryzys demokracji liberalnej czy kryzys migracyjny – to warto byłoby zaprezentować to stanowisko w sposób wyjaśniający drugorzędność innych niż wskazane czynników. W tym kontekście bardzo ciekawy i ważny tekst poświęcony analizie publicystyki tygodnika „Do Rzeczy” w warunkach kryzysu migracyjnego, przywołuje też inny ważny brak, jakim jest pominięcie ewolucji myśli politycznej czy choćby publicystyki prawicy, która – zwłaszcza po roku 2010 – podlegała wyraźnej radykalizacji i wykroczyła poza horyzont konserwatywnej krytyki liberalizmu i jego praktyk kulturowych, ekonomicznych i społecznych.

W tym sensie, o ile przyjąć – za Bruno Latourem – że zadanie każdego badacza polega na tym, by w tekstach „zbudować świat i nie pozwolić mu się rozpaść”, to próbę dr Arkadiusza Lewandowskiego należy uznać za udaną. Jednak, gdyby Autor rozważał zebranie tekstów w monografię obrazującą okres rządów Prawa i Sprawiedliwości jako wariant polityki populistycznej, to warto byłoby by podjąć próbę wyjaśnienia wątpliwości dotyczących tego, co w głównym nurcie jego wywodu nie znalazło miejsca.

Podsumowując – zaprezentowany przez Autora wybór tekstów – stanowi dojrzałą i interesującą interpretację tożsamości i polityki Prawa i Sprawiedliwości, zarysowaną w szerokim kontekście diagnozy populizmu jako reakcji na słabości porządków demokracji liberalnej, zwłaszcza w obliczu wyzwań ekonomicznych, jak i procesów migracyjnych.

W tym miejscu warto – po dokonaniu oceny tekstów analizujących przypadek populizmu w wydaniu Prawa i Sprawiedliwości – powrócić do kwestii teoretycznych i uniwersalnych. Wydaje się bowiem, że teksty Autora, co rozumiały, powstają w pewnym dialogu między lekturą obszerniej debaty naukowej na temat populizmu, a obserwacją życia politycznego i badaniem polskiej wersji populizmu, przede wszystkim jako ideologii (czy też jak pisze w jednym z tekstów Autor mikro-ideologii) i narracji władzy.

Założeniem teoretycznym prowadzonych badań jest teza o kryzysie demokracji liberalnej, wsparta obszernym przeglądem literatury zaprezentowanym w kilku tekstach składających się na pierwszą część prezentowanego zbioru. Autor wymienia w autoreferacie listę szczególnie istotnych dla niego badaczy. Są na niej Attila Ágh, Andrzej Antoszewski, András Biro Nagy, Roger Eatwell, Matthew Goodwin, Agnieszka Kasińska, Joshua Kurlantzick, Steven Levitsky, Yascha Mounk, Jan Werner Müller, Adam Przeworski, David Runciman, Ruth Wodak, Daniel Ziblatt i Jan Zielonka (Autoreferat, s. 4).

Porządkując zgromadzony dorobek Autor pisze: „w pierwszej kolejności za przedmiot badań przyjąłem współczesne teorie kryzysu demokracji liberalnej jaka ukształtowała się po II wojnie światowej w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych a następnie przez kolejne dekady ewoluowała do współczesnej formy, zaś w Europie Środkowej zaistniała po 1989 roku za pośrednictwem imitacyjnej modernizacji” (Autoreferat, s. 6). Kwestii kryzysu demokracji towarzyszą dwa pytania badawcze, na które odpowiadać mają teksty systematyzujące literaturę przedmiotu: pierwsze z nich dotyczy determinant tego kryzysu i postrzegania relacji między kryzysem a rozwojem populistycznej polityki (s. 7). Jednak przedstawiane cechy takiego kryzysu – przywołajmy je za Autoreferatem – jako „destrukcję zasad praworządności, gwarancji praw i wolności, ochrony mniejszości czy też wolności mediów oraz standardów demokratycznych wyborów” (s. 9), nie były przesłanką narodzin większości europejskich populizmów. W znacznie większym stopniu można go wiązać z kryzysem zaufania i poparcia dla tradycyjnych partii czy napięciami w sferze wartości konstytuujących liberalizm.

W jednym z tekstów Autor wyjaśnia przyjmowaną perspektywę metodologiczną – a także jak się wydaje, teoretyczną – jako krytyczną „wobec jednowymiarowej, optymistycznej narracji demoliberalnej, mówiącej jedynie o pozytywach tego reżimu” (*Populistyczny wyborca*, s. 45), co skutkuje szerszym niż funkcjonujący szeroko obrazem populizmu – nie jako samoistnej aberracji, uwarunkowanej cynizmem liderów i frustracjami wyborców, ale jako elementu kryzysu demokracji. Co ciekawe, wbrew pewnym deklaracjom, właściwie nie wykracza poza wewnętrzny spór w kręgu zwolenników liberalnej demokracji – tyle, że zorientowanych na krytycznie uzasadniony postulat korekt jej praktyki.

W tym samym tekście Autor zwraca uwagę na zjawisko „wykluczenia populistycznych wyborców w debacie publicznej toczony w ramach demoliberalnego paradygmatu” (*Populistyczny wyborca*, s. 46). Wskazuje przy tym na mechanizm „deprecjonowania osób niewykształconych i pracowników fizycznych” (s. 51), częściej sięgając po argumenty lewicowej niż prawicowej krytyki elitaryzmu i polityki wykluczenia. Tymczasem ciekawym uzupełnieniem tych lektur mogłaby być inna – obok przywołanych już książek Jadwigi Staniszkis – praca, która mogła mieć wpływ na kształtowanie się stanowiska PiS i jego rzeczników – *Demokracja peryferii* Zdzisława Krasnodębskiego, wzbogacająca przedstawianą w artykułach A. Lewandowskiego perspektywę, krytyką peryferyjnego wariantu liberalizmu, chroniącego nie prawa jednostki i sprzeciwiającego się dyktatowi większości, ale koncepcji bronionej przez elity, postrzegające ów liberalizm jako program modernizacji, nie wymagający demokratycznej sankcji. Takie ujęcie pozwala na ukazanie jeszcze jednego kontekstu rozwoju populizmu w krajach postkomunistycznych, jakim jest „demokracja elitarystyczna”. Wątek ten powraca też w tekście *Elitist Democracy as the Root of Populist Counter- Revolution: A Theoretical Approach*, nawiązującym także do tekstów opisujących specyfikę demokracji w krajach postkomunistycznych.

Wątpliwość budzi natomiast przypisywanie wszystkich problemów współczesnych państw i społeczeństw modelowi ustrojowemu – choćby opisane przez Autora jako efekty demokracji liberalnej zjawiska, takie jak wzrost nierówności społecznych czy zmiany kulturowe, dokonują się raczej za sprawą ewolucji globalnego kapitalizmu, w tym poczucia utraty wpływu struktur państwa na zachodzące na jego terytorium procesy. Obecna w retoryce brytyjskiego populizmu idea przywrócenia kontroli jest dobrym przykładem reakcji na słabość państwa, a nie tylko na jego demokratyczny i liberalny charakter.

Pomimo wszystkich sformułowanych wyżej uwag należy podkreślić, że przedstawiona przez Autora wizja populizmu i polskiej reprezentacji tego zjawiska jest oryginalna i pełna ciekawych ujęć. Przykładowo rekonstruując strategię populistów Autor mówi z jednej strony o zjawisku „populizacji” polityki, rozumianej jako „przesuwanie się partii mainstreamowych ku populizmowi”, sprawę wyjaśnia precyzyjniej w autoreferacie, gdy pisze: „Populistyczną politykę traktuję zatem jako zbiór określonych postulatów politycznych opartych na mikroideologicznym rdzeniu, sformułowanych i skierowanych do grup uważających się za wykluczone, jednocześnie także sposób uprawiania polityki, przemawiający do kulturowego, społecznego i intelektualnego zaplecza charakterystycznego właśnie dla tych grup” (Autoreferat, s. 11-12). Taka wizja kryzysu demokracji sprawia, że A. Lewandowski postrzega populizm jako „zjawisko trwałe i charakterystyczne dla współczesnej demokracji” (s. 13).

To właśnie takie elementy stanowią cenniejszą cechę tego cyklu tekstów niż wskazane przez A. Lewandowskiego „autorskie, nieobecne dotychczas w literaturze przedmiotu stanowisko ujmujące kryzys demokracji jako proces, którego efektem jest destrukcja demokracji liberalnej w znaczeniu instytucjonalnym, ale także ideowym” (s. 14). Nie odmawiając oryginalności

takiemu ujęciu, należy sformułować jednak pewne zastrzeżenia co do jego wartości. Zaproponowany przez A. Lewandowskiego mechanizm byłby zapewne ciekawszy, gdyby był skonstruowany na sposób niedeterministyczny, a ponadto stawiał pytanie o skutki przechwytywania haseł populistycznych przez ugrupowania mainstreamowe (jak miało to miejsce w Austrii czy Wielkiej Brytanii). Ponadto w schemacie przedstawionym na stronie 15 Autoreferatu brakuje zdarzeń następujących po „kryzysie instytucji”, do jakiego dochodzi w warunkach rządów populistów. Jest to o tyle istotne, że część badaczy i komentatorów uznaje za nieuchronne przejście do porządków autorytarnych. Tymczasem sformułowanie „kryzys instytucji” wcale na to nie wskazuje.

Warto też podkreślić – nie wpływającą na ocenę merytoryczną, ale istotną z punktu widzenia przedstawionego przez Autora wniosku habilitacyjnego – odwagę w podejmowaniu zagadnień aktualnych i stanowiących przedmiot ostrych sporów, nie tylko między politykami, ale także w obrębie szeroko rozumianych środowisk opiniotwórczych, w tym akademickich. Autor zachowując własny sposób opisu zjawisk sięga do prac inspirowanych różnymi podejściami ideowymi i teoretycznymi, reprezentuje postawę krytyczną wobec różnych stron politycznego sporu, co daje podstawę do wysokiej oceny jego rzetelności i obiektywizmu.

Pozostały dorobek naukowy

W przypadku postępowania habilitacyjnego istotne znaczenie ma ocena głównego osiągnięcia na tle szerszego dorobku naukowego, wzmiankowanego już w pierwszej części recenzji – przy okazji omawiania ewolucji badawczej A. Lewandowskiego. Pierwszym zespołem artykułów, który dobrze uzupełnia przedstawione wyżej teksty są analizy dotyczącego polskich partii politycznych – zarówno będącego przedmiotem wczesnych zainteresowań Autora – bloku partii postsolidarnościowych, jak i współczesnych ugrupowań parlamentarnych (PO, Kukiz '15).

Mimo podobnej tematyki przedstawiony przez Autora materiał jest różnorodny metodologicznie i obejmuje zarówno analizę kwestii programowych (*Ewolucja programowa Platformy Obywatelskiej jako partii opozycyjnej (2011-2007)*; *Idee liberalne w myśli politycznej Platformy Obywatelskiej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 2001-2011*; *Plurality of Liberalisms. The Parliamentary Liberal Groups in the Third Polish Republic: An Analysis of Party Programmes and their Differences*), jak i porównanie formalnych struktur dwóch głównych partii politycznych w Polsce (*Centralne struktury organizacyjne Platformy Obywatelskiej oraz Prawa i Sprawiedliwości*), czy opis roli struktur parlamentarnych (*Klub Parlamentarny Akcji Wyborczej Solidarność jako zaplecze rządu Jerzego Buzka*). W tym ostatnim obszarze interesujące jest również poszerzenie obszaru zainteresowania na kwestię struktury elit parlamentarnych (*Posłowie debiutanci w Sejmie VII, VII i IX kadencji. Przyczynek do analizy zjawiska wymiany partyjnych elit*).

Materiał ten stanowi cenne uzupełnienie głównego osiągnięcia, pokazując, iż zainteresowania Autora dotyczą szerszego spektrum politycznego i dowodząc umiejętności stosowania bardzo zróżnicowanych metod badawczych. Pozwalają one na prowadzenie badań i tworzenie szerszych panoram polskiego systemu partyjnego. Takich zdolności dotyczy przekrojowy i wchodzący w pole analiz systemowych tekst o koalicjach wyborczych antypisowskiej opozycji, analizujące wybory samorządowe, europejskie i parlamentarne w latach 2018-2019 (*Between Cooperation and Competition: Electoral Alliances of the Parliamentary Opposition in Poland during the 2018–2019 Series of Three Elections*).

Wspomniane wyżej teksty upewniają też o zdolności Autora do analizowania rozmaitych mechanizmów i procesów polskiego życia politycznego. Choć brakuje w nich rozwinięcia wątków dotyczących lokalnego wymiaru polityki (nie tylko wyborów samorządowych, ale także znaczenia rywalizacji lokalnej w wyborach parlamentarnych) i zagadnień specyficznie wyborczych. Być może zapowiedzią badań uzupełniających ten obszar jest tekst analizujący wybory samorządowe w Płocku (*Wybory samorządowe jako przestrzeń rywalizacji politycznej Platformy Obywatelskiej oraz Prawa i Sprawiedliwości. Przypadek wyborów do płockiej rady miasta*).

Interesującym uzupełnieniem zainteresowań i publikacji poświęconych partiom politycznym są teksty dotyczące polityk publicznych – w szczególności edukacyjnej – postrzeganej w różnych perspektywach, w tym nieoczywistej, bo dotyczącej kwestii bezpieczeństwa narodowego i społecznego. Autor posługuje się też koncepcją „bezpieczeństwa kulturowego”, rozumianego jako „ochrona własnej kultury” (*Bezpieczeństwo kulturowe jako przestrzeń sporu politycznego pomiędzy Prawem i Sprawiedliwością a Platformą Obywatelską. Analiza programów wyborczych*, s. 149). Autor nie przedstawia własnej definicji treści owego bezpieczeństwa, a jedynie różnice w rozumieniu go w programach obu partii. Kluczową kwestią okazuje się być przeciwstawianie tożsamości narodowej wartościom związanym z integracją europejską w programie PiS i brak takiego przeciwstawienia w dokumentach PO. Pojęcie bezpieczeństwa kulturowego odnosi Autor również do sporu, jaki rozgorzał w trakcie kryzysu migracyjnego, w szczególności opracowane wspólnie z Arkadiuszem Formańskim porównanie stanowisk tygodników „Do Rzeczy” i „Polityka” (*Polish Media Debate on the Migration Crisis. The Case of Opinion-Forming Media*).

Teksty uzupełniające cykl artykułów przedstawiony jako główne osiągnięcie naukowe dr. A. Lewandowskiego są nierzadko równie interesujące i stanowią ciekawą zapowiedź jego dalszych badań, wykraczających poza problematykę populizmu i kryzysu demokracji.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę powyższe stwierdzenia należy pozytywnie ocenić całość dorobku i rozwój naukowy Wnioskodawcy. Najważniejszą zaletą prac naukowych dr Arkadiusza Lewandowskiego jest łączenie biegłości w analizie teoretycznych aspektów badanych

problemów z pomysłowością i rzetelnością w samodzielnym badaniu zjawisk politycznych. Do pełnego obrazu brakuje prac ukazujących miejsce badanych zjawisk w perspektywie całości systemu partyjnego oraz wzajemnych oddziaływań głównych ugrupowań politycznych.

Lektura przedstawionego przez Autora cyklu artykułów, składającego się na osiągnięcie naukowe potwierdza badawczą i intelektualną dojrzałość, głębokie zrozumienie procesów politycznych i ich społecznych oraz kulturowych kontekstów, a także świadomość wagi zadania, jakim jest rozumienie współczesnych, budzących kontrowersje obszarów i zjawisk świata polityki. O ile praca doktorska Arkadiusza Lewandowskiego prezentowała dobry poziom warsztatowy i świetne rozumienie natury opisywanych zjawisk, o tyle przedstawiony cykl artykułów napisanych w następnej dekadzie jest dowodem szerokich horyzontów teoretycznych i umiejętności metodologicznych. Prace uzupełniające główne osiągnięcie także dowodzą oryginalności i niesztampowości podejścia Autora do badanych zagadnień – np. wskazanych wyżej zagadnień edukacji, jako elementu polityki bezpieczeństwa, konstruowanej zresztą nie tylko według konserwatywnych recept.

Przeprowadzona powyżej ocena publikacji dr Arkadiusza Lewandowskiego, a w szczególności przedstawionego przezeń zespołu artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych i monografiach, pozwala na uznanie, iż wniosek o nadanie stopnia doktora habilitowanego jest zasadny, a opinia o dorobku naukowym - jednoznacznie pozytywna.

Kraków, 10 stycznia 2024 r.